

Kavod in Halacha: A Survey

כבוד אב ואם. מצות הבן לכבד את אביו ואת אמו.

מכנים ומצויא¹³, כלומר, שכיבוד הוא בקום ועשה, ומורא הוא בשב ואל תעשה¹⁴, שלא לעשות דבר נגד כבודו של אביו¹⁵, ויש שכתבו שאינו אלא אמור-עשה¹⁶, ויש מהראשונים שכתבו שמורא הוא מהמצוות התלויות בלב, וכיבוד הוא מהמצוות התלויות בגוף¹⁷, שהכבוד הוא במעשים בפועל, ואילו מורא הוא יראת המעלה שהיא בלב¹⁸, ויש שכתבו שאף כיבוד עיקרו בלב¹⁹, אלא שהוא גם בדיבור ובמעשה, ואילו מורא אינו אלא בלב²⁰.

העובר על כאו"א ביטל מצוות עשה ועונשו גדול מאד, שנעשה כמתנכר לאביו שבשמו²¹, ואמרו: אם כבדתם "למען יאריכון ימיך", ואם לאו "למען יקצרונך", שדבריו תורה נדרשים מכלל הן לאו²², והמבזה את אביו או את אמו אפילו בדברים ואפילו ברמיזה הרי הוא בכלל ארור מפי הגבורה, שנאמר: ארור מקלה אביו ואמו²³, והרי הוא אומר: עין תלעג לאב ותבו ליקחת אם יקרוה ערבי נחל ויאכלוה בני נשר²⁴, ויש לבית דין להכות על זה מכת-מרדות* ולענוש כפי מה שיראו²⁵, ואף המבטל מורא אב ואם, כגון היושב במקומם או סותר את דבריהם, יש שכתבו שהוא בכלל ארור²⁶, ש"מקלה" היינו שמולול בבדודם ומפר מוראם²⁷, ויש שכתבו שאף המבזה אותם בלב, שהם קלים ובזויים בעיניו, הוא בכלל ארור²⁸, ואף אם אינו מכבד אותם כראוי, ומקל מעט בכבודם, הרי הוא בארור²⁹, ויש מהראשונים שגראה מדבריהם שאין ארור אלא במבזה ממש, ולא בנישול כבוד ומורא³⁰.

על מכה אביו ואמו ועשה בהם חבורה, שהייב

- הפרקים: —
- א. המצוה וגדרה;
 - ב. הכיבוד;
 - ג. משל בן;
 - ד. האב והאם;
 - ה. קדימת אב לאם;
 - ו. התייבים והפטורים;
 - ז. במחילת האב והאם;
 - ח. במקום איסור;
 - ט. במקום מצוה אחרת;
 - י. כיתוס לכבוד רבו;
 - יא. לאחר מיתה;
 - יב. אחרים שבכלל המצוה.

א. המצוה וגדרה. כבר את אביך ואת אמך¹, היא מצות-עשה², שיכבד אדם את אביו ואת אמו³, ונמנית במנין-המצוות⁴, והיא מצוה גדולה⁵, חמורה שבתורה⁶, וצריך להזהר בה מאד⁷, ומצינו שהשגת הכתוב-כבוד-אב-ואם-לכבוד-המקום⁸, וכן ברין שיוקש כבודם לבבורה, שהרי שלשתם שותפים באדם, הקב"ה ואביו ואמו⁹.

מלבד המצוה לכבד אב ואם, מצוה לירא מפניהם¹⁰, שנאמר: איש אמו ואביו תיראו¹¹, ונמנית כמצות עשה בפני עצמה¹², ועיין עליה בעי מורא אב ואם. בחילוק שבין מורא וכיבוד אמרו: איזהו מורא ואיזהו כיבוד? מורא — לא עומד במקומו, ולא יושב במקומו, ולא סותר את דבריו, ולא מכריעו; כיבוד — מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה,

כבוד אב ואם. 1 שמות כ יב; דברים ה טו. 2 ב"מ לב א ותוליו קי ב; רמב"ם מפרים פ"ו ה"א; טור יו"ד רמ; רמ"א בשו"ע שם א. 3 סור שם. 4 הקדמת כה"ג; סהמ"צ לרס"ג מ"ע ט; סהמ"צ לרמב"ם מ"ע ר"ן סמ"ג עשין קיב; החינוך מ' לג. ועי' ציון 615 בטעם שלא נמנו כבוד אב וכבוד אם כשתי מצוות. 5 רמב"ם שם. 6 יר"ד קדושין פ"א ה"ו ופאה פ"א ה"א. 7 טוש"ע שם. 8 מכילתא שמות שם ותו"כ קדושין פ"א: הקיש, ובריייתא קדושין ל ב, עי"ש הלימוד; רמב"ם שם: שקלם הכתוב; טור שם, ועי' ב"ח שם, וציונים 805, 418, 332. 9 תו"כ שם וקדושין שם ורש"י. 10 רמב"ם סמרים פ"ו ה"א; טור יו"ד רס. 11 ויקרא יג. 12 הקדמת כה"ג; סהמ"צ לרמב"ם מ"ע ריא; סמ"ג עשין קיג; הינוך מ' ריב, ועי' ר"י פרלא לרס"ג מ"ע ט"ו בארוכה בטעם שנמנו כשתי מצוות. 13 ברייתא קדושין לא ב ותו"כ קדושין פ"א; רמב"ם שם ה"ג; טוש"ע שם כ וד. 14 קרבן אהרן לתו"כ שם ה"ג; שו"ת מכתם לרוד יו"ד סי' לב; תועפות ראם ליראה"ש מ' רכב; מלבי"ם לתו"כ שם. ועי' ציון 184 ואילך על כיבוד, אם הוא רק בקו"ע או גם בשו"ת. ועל מורא בקו"ע ע"ע מורא אב ואם, ועי' ציונים 101, 166, 237. 15 מכתם

לרוד שם. 16 ח"י ר' ראובן יבמות סי' ה אות ב, ועי' ציון 244. ועי' פ"י ר"י לשאלות (מירסקי) שאיל' סג שמורא הוא ל"ת, וכ"כ ר"י מלונגל קרושין כט א וס' משכיל לרוד (פארדו) פ' קדושין שהוא ל"ת ולכן נשים חייבות, ועי' שו"ת צפית ברבש סי' נו שתמה שהוא מ"ע, ואולי כוונתם שהוא איסור עשה. 17 עי' סמ"ק בהקדמה מ' ז וג, ועי' ציון 101. 18 ערוה"ש יו"ד רמ ה. 19 עי' ציון 103 ואילך. 20 חרדים פ"ט (עשין פ"א) אות כו, לה, לו, ופי"ב (פ"ד) אות א ופס"ז (פ"ה) אות א. 21 חינוך מ' לג. 22 מכילתא שמות כ יב, ועי' פסיקתא רבתי פכ"ג; כשם שמהו שכן מרובה כך עונשו מרובה וכי' דתיב עין תלעג וכי'. ועי' ציון 35. 23 דברים כו טו. רמב"ם סמרים פ"ה ה"ט; טוש"ע יו"ד רמא ו. 24 משלי ל יז. רמב"ם שם. 25 רמב"ם שם; טוש"ע שם, ועי' ציון 36. 26 שע"ת לרבנו יונה ש"ג אות כא; חרדים פ"ט (עשין פ"א) אות לה. 27 שע"ת שם. 28 חרדים שם. 29 חרדים פכ"ד (לאוין פ"ד) אות כב, ע"פ רבנו יונה, אבל מ"י ר"י נ' שדוקא במולול, ועי' ציון 40. 30 עי' רמב"ם שם, ועי"ש שכי' דין ארור בכלל מכה ומקלל (וכ"ה בחינוך מ' רס), וכבוד ומורא כ' כפ"ו; עי' יתנו"א (כלוי) ע' רב

Encyclopaedia Talmudica
Rav Ze'ev, ed. in Chifet

אשת חמיו, שאינה אמה של אשתו, אינו חייב בכבודה¹⁴⁰⁰, וכן בעל חמותו¹⁴⁰¹.

כבוד אָח גָּדוֹל. ע"ע כבוד אב ואם: אחרים שבכלל המצוה.

כְּבוֹד הַבְּרִיּוֹת. כבודו של אדם שייפגע, בתורת טעם לדחות בגללו קיום מצוה או לעבור על איסור.

- ה. דחיית איסורים דרבנן.
- ד. כמצוות שבממון;
- ג. הנדחה בקום ועשה;
- ב. בשב ואל תעשה;
- א. הדין וגדרו;

כבודו, כך היא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על כבודו של חבירו⁹, וכתבו ראשונים שבכלל-המצוה של אהבת-ישראל¹⁰, לנהוג כבוד בכל אחד ואחד מישראל כמו שהוא רוצה בכבוד עצמו⁷, ומנו חכמים את הזהירות בכבוד החברים בין הדברים שזוכים בהם לעולם הבא⁸, וכן כתבו ראשונים שאפילו דין, שיש לו להעניש ולבוזת את-הראויים לכך⁹, לא יהיה כבוד הבריות קל בעיניו, שהרי הוא דוחה את לא תעשה של דבריהם¹⁰, וכל-שכן כבוד בני אברהם יצחק ויעקב המחזיקים בדת האמת, ויהיה זהיר שלא ייהרס כבודם אלא כדי להוסיף בכבוד המקום בלבד¹¹. חיוב זה להזהר בכבוד הבריות אינו מענין ערכנו, ועל דיניו ע"ע אהבת ישראל וע' אונאת דברים¹² וע' הלבנת פנים¹³ וע' לשון הרע, ועוד¹⁴.

בכמה מצוות ודינים דרשו בהם שטעמם משום כבוד הבריות, כגון: חורה-מן-המלחמה¹⁵, שאמרו בה חכמים: בא וראה כמה חס המקום על כבוד הבריות, שהירא ורך הלבב חוזר מן המלחמה¹⁵, וכדי שלא יתבייש בזה שהוא ירא ורך לבב, צייתה התורה שישבו מן המלחמה אף מי שאירס אשה ולא נשאה או שבנה בית ולא חנכו¹⁶, שיאמרו על זה החוזר מן המלחמה מפני היראה: שמא בנה בית, שמא אירס אשה¹⁷, וכן חיוב תשלומי-ארבעה-וחמשה* — שהגונב שה וטבחו או מכרו משלם ארבעה, ואילו הגונב שור וטבחו או מכרו משלם חמשה¹⁸ — אמר בו רבן יוחנן בן זכאי: בא וראה כמה גדול כבוד הבריות, שור שהלך ברגליו, חייבו הכתוב חמשה, ואילו שה, שהגונב הרכיבו על כתפו — וולול את עצמו בו¹⁹ — לא חייבו הכתוב אלא

ערך זה דן בחיוב המוטל על האדם לקיים מצוה, או להמנע מלעבור על איסור, אף על פי שהוא או אדם אחר מתבוזה בקיום המצוה או בזהירות מן האיסור, ועל האופנים שאדם פטור מלקיים מצוה ורשאי לעבור על איסור, אם על ידי קיום המצוה או בהמנעות מן האיסור יבא הוא, או אדם אחר, לידי בויון או פחיתות כבוד, שעל אלו אמרו: גדול-כבוד-הבריות-שדומה-את-לא-תעשה-שבתורה¹.

צריך אדם להזהר בכבוד הבריות — וכתבו אחרונים שמצוה היא² — ואסור לו לביישם או לבזותם³, ושנינו שחייב אדם לחלוק כבוד לחבירו⁴, ואמרו: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך⁵, שכשם שאדם רואה את כבודו, כך יהא רואה את כבוד חבירו, וכשם שאין אדם רוצה שיצא שם רע על

אמירת קדיש על חמיו וחמותו ע"ע קדיש. 1400 לקט יושר ח"ב עמ' 37; שו"ת רי"ט וייל סי' נט. ובחת"ס אה"ע ח"א סי' לח ר"ה ולהסביר סי' שחייב, ואולי יש שם ט"ס. 1401 רי"ט וייל שם.

כבוד הבריות. 1 ברכות יט ב ויש"ע; ירושלמי נזיר פ"ז ה"א, ועי"ש ברכות פ"ג סוה"א וכלאים פ"ט סוה"א: כבוד הרבים, ועי' ציונים 70, 106; רמב"ם שבת פכ"ז הכ"ג. על האיסורים שנדהים מפני כה"ב, עי' להלן, ועי' ציונים 53, 56. על ביאור הלשון "גדול", עי' ציונים 70, 429, 545. על צער, שיש שהוא חשוב בפגיעה בכבוד, ודוחה אף הוא מצוות ואיסורים, עי' ציון 173 ואילך. 2 עי' ציון 70. 3 עי' להלן, ועי' מאגרי ברכות יט ב: כבוד-הבריות-חביב-עדימאד, אין-לך-מדה-חביבה-פמנה. על אישים שונים שיש לכבדם בשל יהוסם או מעשיהם או מעמדם, כגון אב ואם, ורבו וחכם, ומלך, ועוד, עי' בערכים המיוחדים לכבוד של כל אחד מהם; על קיסה והידור פני הכס וזקן, ע"ע קיסה והידור. 4 אדר"ג נו"ב פכ"ו, ועי"ש שלטרו כן בק"ו

ממלאכי השרת, שהם חולקים כבוד זה לזה וכל אחד אומר לחבירו אתה גדול ממני, אע"פ שאין בהם יצר הרע, וכ"ש בני אדם שיש בהם יצר הרע. 5 אבות פ"ב ס"י. ועי"ש פ"ד ס"ז: כבוד חברך כמורא רבד, וע"ע כבוד חכמים ציון 17. 6 אדר"ג פט"ו. 7-רמב"ם דעות-פ"ז-ה"ג: 8 ר' אליעזר בבבכות כה ב. 9 ע"ע בית דין, ציון 732 ואילך. 10 עי' להלן ציון 56 ואילך. 11 רמב"ם סנהדרין פכ"ד ה"י, הובא במור חו"ט ב, ועי' ציון 187. ועי' כס"ט שם, שלמדים שלא הותר הביוני של הבריות אלא לכבוד שמים, מזה שבכה"ב דוחה את הלאו של "לא תסור", עי' להלן. ועי' שבכה"ג א"ח קער הנה"ט אות ב. 12 ושם ציון 21 מהחנינה, שבכלל האיסור שלא להכאיב לבריות ולא לביישם. 13 ושם ציון 83 ואילך, אם אדם רשאי לבזות את עצמו. על חיובו של המבייש את חבירו בתשלומים, ע"ע בושת. 14 על חיובו של המבייש את חבירו בתשלומים ע"ע בושת. 15 ע"ע מלחמה. 16 ע"ע הנ"ל. 17 ספרי לדברים כ ג ומלבי"ם שם. 18 ע"ע ארבעה וחמשה. 19 רש"י כ"ק ע"ט ב.

על ההיתר לקבור מת ביום-שוב-שני-של-גלויות*
על ידי ישראל, מפני כבוד הבריות, ע"ע יום טוב
שני של גלויות: בצרכי המת.

כְּבוֹד הַמֵּת. החיוב לנהוג כבוד באדם אחרי
מותו, וכן למנוע ממנו בזיון וניוול.

- הפרקים: — א. במצוות, דינים ומנהגים;
- ב. במניעת בזיון;
- ג. איסור ניוולו.

בכלל החיוב להיזהר בכבוד כל אדם, יש חיוב
מיוחד-לנהוג כבוד באדם אחרי-מותו, בין במובן
חיובי, היינו במצוות או דינים או מנהגים-לכבודו,
ובין במובן שלילי, היינו למנוע ממנו-בזיון, והאיסור
לנוולו.²

א. במצוות, דינים ומנהגים. מי שמת. מוטל
לפניו — היינו שמת לו אחד מן הקרובים שהוא
חייב להתאבל עליהם, והוא הנקרא אונן³ —
שאמרו שפטור מקריאת שמע ומן התפלה ומן
התפילין ומכל מצות האמורות בתורה, אמרו
בירושלמי שאף אם רצה להחמיר על עצמו, אין

גמ' שם שמשום כה"ב התירו להעלות אבנים לנג לקינוח לפי
שאינו אדם קובע מקום לבית הכסא, שלפיכך בכל מקום
שנוטלן חשוב מן המוכן, ומשמע שאילו היה בהו איסור
מוקצה, לא היו מחירים לטלטלן משום כה"ב, (ועי' שפ"א
סוכה שם בדעת רש"י). 563 תוס' שבת צד ב ד"ה (שם
א) גדול, ורמב"ן ורשב"א ור"ן שם; תוה"א להרמב"ן ענין
מי שמתו מוטל לפניו (שעוועל עמ' עו). ועי' גליון הש"ס
שבת שם, שהמה משבת מג ב (וטוש"ע או"ה שיא א), שאם
אין שם ככר או תינוק אסור לטלטלו, ועי' באה"ל סי' שיא
ד"ה לא ושפ"א סוכה לו ב, שלא פלוג רבנן בתקנתם, זאסרו
אפילו אין שם ככר או תינוק, (וכ"ס בלשון הרמב"ן שבת
שם: לא התירוהו הכמים מעולם, אבל צ"ב, שלכאורה לא
היתה בזה תקנה כלל, אלא הוא בכלל אותה שאמרו שכה"ב
היתה איסור דרבנן, ואם אפשר שלא לעבור אלא באיסור
קל יותר, אינו דוחה), ועי' ציון 193. ועי' מג"א סי' שח
ס"ק ל, שאם נפסקה רצועת סנדלו בשבת ובטל מהורת כלי
ואסור לטלטלו, אם רבים שם ונגאי הוא לו ללכת כלי מנעל,
מותר לכרד עליו גמי לה לתקנו שלא יפול מרגלו ולנועלו
אפילו בהצר, מפני כה"ב.

כבוד המת. 1 ע"ע אהבת, ושהאל, כרד א עמ' דיא,
ועי' בושת, כרד ג עמ' מט-נ, ועי' הלכות פנים, כרד ט עמ'
רו, ועי' כבוד הבריות עמ' תעו-תעה, וע"ע הנ"ל עמ'
תפ-תפא, הפה, ציון 107, עמ' תצ-תצב, ציון 308, עמ'
הקל-תקלא, תקלה ואילך, על דברים שנאמרו בכבוד המת,
שהזכור בהם משום כבוד הבריות. 2 עי' בפרקים הנאים.
ועי' בושת שם עמ' ג, ועי' הלכות פנים, שם עמ' ריב, על
המבייש שוכני-עפר, שהוא עזו-גדול, ושצריך לקבל עליו
תענית ועונש ממו. 3 ע"ע אבלות, כרד א עמ' נה, ועי'
אנינות, כרד ב עמ' טו. 4 משנה וברייתא ברכות יז ב.
ע"ע הנ"ל.

ידי גויים⁵⁶⁴, וכן יש שהתירו למי שנשנפו בגדיו
ביום הכמורים לומר לנכרי לכנסם, מפני כבוד
הבריות⁵⁶⁵, ויש סוברים שאיסור אמירה לנכרי איסור
חמור הוא, ואינו נדחה מפני כבוד הבריות⁵⁶⁶, ואף
לדבריהם הרי זה דוקא בשבת, אבל ביום טוב
מותרת אמירה לנכרי לצורך המת, שאין במלאכה
ביום טוב אלא איסור לאו⁵⁶⁷, והקלו בשבות של
לאו יותר מבשבות של איסור שבת שחייבים עליו
סקילה⁵⁶⁸.

מת, שהתירו לטלטלו על ידי ככר או תינוק
שמניחים עליו ומטלטלים אותו עמהם⁵⁶⁹ — אף
על פי שהמת מוקצה הוא, ושאר מוקצה אסור
לטלטלו אפילו מונחים עליו ככר או תינוק,
לסוברים כן⁵⁶⁰ — יש מן הראשונים שכתבו שלא
התירו לטלטלו בפני עצמו מפני שאיסור מוקצה
חמור הוא, ולפיכך אף על פי שהוצאה לכרמלית
התירו לגמרי מפני כבוד המת⁵⁶¹, לא התירו את
לטלטול המת אלא על ידי ככר או תינוק⁵⁶², ויש מן
הראשונים שאינם מחלקים בדבר, וכתבו שדוקא
הוצאה לכרמלית התירו לנמרי, לפי שאין תקנה
לאותו איסור, אבל כל שאפשר לתקן על ידי ככר
או תינוק לא התירו אלא על ידי תיקון⁵⁶³.

ורמב"ן בתוה"א סוף ענין מי שמתו מוטל לפניו, הובא
בב"י או"ה סי' תקכו. 554 שו"ת הת"ס או"ה סי' סא.
ועי' ציון 321. 555 שו"מ מהר"ד ח"ב סי' פו.
556 עי' רמב"ן שבת צד ב, (אלא שמשמע שם שכה"ב יש
בכחו לדהות איסור אמירה לנכרי, אלא שבמה נגאי הוא
לו), ועי' רמב"ן שבת קל ב שנקט כן מתחילה, (ועי' לעיל
בשמו); עי' רשב"א שם. ועי' מ"ב סי' ש"ק לו ושעה"צ
שם ס"ק מד, שאינו מתיר לנקות בגד מטיט בשבת על ידי
גוי, אלא משום שהוא שבות רשבות במקום כה"ב, ומשמע
שאמירה לגוי באיסור תורה אסורה אף במקום כה"ב, ועי'
מ"ב שם ס"ק ו. 557 ע"ע יום טוב. 558 תוה"א
להרמב"ן סוף ענין מי שמתו מוטל לפניו: א"נ, ועי' טעם
ראשון שם. 559 שבת מג ב וקמב ב; רמב"ם שבת פכ"ז
הכ"א; טוש"ע או"ה שיא א ב וה. 560 ע"ע מוקצה,
מחלוקת אמוראים, ושכן הלכה, ולדעת הרבה ראשונים כל
מוקצה בכלל, וי"ס שדוקא שאר מוקצה, אבל כלי שמלאכתו
לאיסור מותר לטלטלו אב ככר או תינוק. 561 עי' ציון
444 ואילך, ושם מפסקי הרי"ד ורבינו ברוך שחולקים.
562 תוס' סוכה לו ב ד"ה בשבת, (ועי' שפ"א שם
בביאורם), וכ"מ ברש"י שבת צד ב ד"ה לאפוקיה, (ועי'
דרישה או"ח ר"ס שיא, ובית מאיר שם ומהה"ש שם ס"ק
ה), וכו' ברש"י שם קמב ב וראבי"ה סי' שכב ושו"ת תשב"ץ
ח"א סי' קלו, שכתבו בטעם שהקלו לטלטל את המת ע"י
ככר או תינוק, שהוא משום כה"ב, (ועי' ציון 456, שהתירו
לטלטל מוקצה משום כה"ב, ועי' ציון הבא ממג"א, ואפשר
שלדעה זו יש חילוק בין צורך הי לבין צורך מת, עי' ציון
135). ועי' רמב"ם שם, שהתירו לטלטל את המת ע"י ככר
או תינוק מפני שאדם בהול על מהו, (וכן הזכיר תשב"ץ
שם טעם זה), אבל אפשר שלדעתו הדברים אמורים באופן
שאינו להחיר משום כה"ב, כגון שאין שם משום כבוד החיים,
לשיטתו בציון 451 ואילך. ועי' ר"ה שבת פא ב, בבבאור

צאל מת

שדחה, שאם אנו אומרים שלא יומת הרוצח בלי בדיקת הנרצח, אם כן ניוול זה הוא לכבודו של הנרצח¹⁵⁶. ויש שדחה כל זה, לפי שאם היה ניתוח זה בכלל פיקוח נפש, או אפילו ספק פיקוח נפש, הרי זה דין ערוך ומפורש שדחה אפילו שבת החמורה¹⁵⁷, אבל כל שאין לפנינו חולה במחלה זו ללמוד דרכי רפואתו, אין לדחות משום כך איסור תורה של ניוול המת, שאם כן, כל מלאכה של רפואה, כגון שחיקת ובישול סממנים, תרחה שבת, שמא יודמן היום חולה הצריך לכך¹⁵⁸, ועוד, שאם יקלו בדבר זה, יבואו לנתח כל המתים, כדי ללמוד טיורור האברים הפנימיים ומהותם, שידעו לעשות רפואות לחיים¹⁵⁹. ויש שהוסיף, שכיון שאין כאן פקוח נפש, אסור גם משום איסור הנאה במת¹⁶⁰. ולדעתם, אם היה לפנינו חולה כיוצא בו, קרוב לודאי שמותר לנתח את המת לצורך רפואתו של זה¹⁶¹. וכן יש שכתב, שאף אם אין חולה לפנינו, אם המחלה מצויה, מותר לנתחו ולבדקו, כדרך שאמרו באויבים שצרו על עיר הסמוכה לספר, שמחללים עליהם את השבת¹⁶², אבל אם אין המחלה מצויה אלא בזמן מן הזמנים, אסור לנתחו, כמו שאין עושים כלי זין בשבת בשעת שלום, שאם כן בטלת כל המצוות¹⁶³. ויש חולקים וסוברים, שאף אם לפנינו חולה כיוצא בו, כשהדבר ספק אם תגיע הצלה לחולה זה על ידי ניתוח המת, אסור לנוולו, כיון שהניווול ודאי וההצלה ספק¹⁶⁴, ועוד שהרי אמרו שאסור להציל עצמו בממון חבריו¹⁶⁵, וכל שכן בכבודו, וכן שאין על המת חיוב להציל את החי, שהרי מת פטור מן המצוות¹⁶⁶, ויש שכתב כן מטעם שאין חיוב על הרופא ללמוד איך לרפא חולים, כשם שאין חיוב להרויח ממון כדי לקיים

מצות צדקה ולהציל נפשות, ואין לדחות לצורך זה איסור ניוול המת¹⁶⁷. אף במי שרוצה למכור עצמו בחייו לרופאים שינתחוהו אחרי מותו כדי ללמוד דרכי הרפואה, כתבו אחרונים שאסור, שאין זה בגדר פקוח נפש כלל, ויש בו גם איסור ניוול וגם איסור הנאה ממת¹⁶⁸. ויש מן האחרונים שנראה מדבריו שמועילה בזה מחילה¹⁶⁹.

כְּבוֹד הַצְּבוּר. חובת הזהירות בכבוד צבא-של מתפללים, או צבור-של עובדי-מצוה.

- הפרקים: - א. גדרו;
ב. מפני כבוד הצבור;
ג. ביחס לכבוד אחרים;
ד. במחילת הצבור.

א. גדרו. כמה הלכות בסדרי בית-הכנסת נקראות התורה נתקנו מפני כבוד הצבור¹, או אימת צבוא². ואמרו: לעולם תהא אימת צבור עליך, שהרי כהנים בשעת נשיאת כפים* פניהם כלפי העם ואחוריהם כלפי שכניה³, ונאמר: ויקם דויד המלך על רגליו ויאמר שמעוני אחי ועמי⁴, הרי שעמד המלך על רגליו מפני כבוד הצבור⁵, או שלמדים מנהג שקראם אחיו ותבריו, לפי שהיתה אימת צבור עליו⁶. וכן נזכר "כבוד הרבים", על רבים ההולכים יחד לדבר מצוה⁷, כגון לנחום אבליים*⁸, או לקראת חתן, וכיוצא בזה⁹, שמצוה לכבוד את הרבים בעשותם מצוה¹⁰, והיא מצוה דרבנן¹¹. ויש שכתבו שיראת הצבור היא כפולת יראתיה*¹². שכל מקום שהצבור עומדים שם השפונה שורה, גזכות הרבים גדולה ושכרם מרובה¹².

"המעין" סכת השכ"ז ומלואים בחוברת ניסן תשכ"ז (כרך ז גליון ב, ג).

- כבוד הצבור. 1 עי' להלן: מפני כבוד הצבור. 2 עי' סוטה פ א. 3 ר' יצחק סוטה שם, ועי' ציון 84 ואילך. 4 דת"א ב"ב ב. רבנן. סוטה שם. 5 פסקי ריא"ו ומהרש"א בת"א ג סוטה שם, זכ"מ במאירי שם. 6 רש"י שם, ועי' רמב"ם מלכים פ"ב ה"ו: וכשמדבר אל-כל הקהל כל רבים ידבר רכות, שנא' שמעוני אחי ועמי. ועי' ציון 134. 7 עי' ברייתא ביר"ו ברכות פ"ג ה"א, ולהלן ציונים 34, 41. ועי' רמב"ם שבציון 110. 8 פנ"ם שם. 9 הרדים ליר"ו שם. 10 הרדים שם. 11 עי' הרדים שם ד"ה לא תעשה, ועי' טרהא דצבורא ציון 16 ואילך מהאחרונים. 12 כד הקמח ע' רשות ב' ג' (כתבו רבנו בהיו עמי' שסאי"ב), ועי' ידאת ה' ציון 181, ולהלן ציון 154. ועי' דרשות הר"ן דרוש א בפעלת הצבור אף שכ"א אינו ראוי מצד עצמו, ושטטע"ז יש ליותר בכבודם.

לעיל ציון 147. שם בד' המתירים. 156 נו"ב שם. 157 ע"ע פקוח נפש. 158 שו"ת נוב"ת שם; שו"ת חתם סופר חיו"ד סי' שלו. 159 נו"ב שם. 160 שו"ת חתם סופר שם, ושם שמ"ש בבכורות מה א, ששלקו זונה אהת שנתחייבה שריפה למלך, עמלקית היתה. וע"ע סת. 161 שם. בד' הנו"ב שם; שו"ת מהר"ם שיק סי' שמו; שו"ת מהרש"ג סי' רי"ג. 162 עי' עירובין מה א, וע"ע פקוח נפש. 163 הזון איש אהלות סי' כב אות לב. 164 וע"ע אין ספק מוציא מידי ודאי, כרך א. 165 ע"ע גול, כרך ה עמ' תנו. 166 שו"ת בנין ציון סי' קע, ועי"ש שדחה הראיות להיתר. 167 שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סי' קנא. 168 שו"ת חתם סופר שם; שו"ת מהר"ם שיק שם; שו"ת מהרש"ג שם; שו"ת דעת כהן סי' קצט. 169 עי' שו"ת בנין ציון שהובא לעיל ציון 147, ושו"ת מהר"ם שיק שם שדיוק כן מדבריו. ועי' סיכום הלכה ומעשי לשאלת נתיחי מתים, בשו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יד, וסקירה ביבליוגרפית מאת הרב קלמן כהנא ז"ל בחוברת

כבוד הצבור נזכר על פי רוב בדרך שלילה, במניעה מדברים שיש בהם חשש ולולד ופגיעה בכבוד הצבור¹³, ויש שנזכר בדרך חיוב לבבדס, כגון באופנים ידועים שצריך אדם לעמוד מפני כבודם¹⁴, וכן נזכר בדברים שחששו בהם למחא דרצבורא*, כגון זה שאמרו: אין שליה צבור רשאי להפשיט את התיבה — שהיו מניחים בה את ספר התורה בבית הכנסת כשמביאים אותו מבית אחר שמשתמר בו, והיו פורסים בגדים נאים סביבה, וכשמחזירים את הספר לאחר הקריאה מפשיטים את הבגדים מן התיבה¹⁵ — בפני הצבור, מפני כבוד הצבור¹⁶, שמורה הצבור הוא להתעכב שם עם הספר עד שיפשיטו את התיבה¹⁷, וכן זה שאמרו: אין גוללים ספר תורה בצבור מפני כבוד הצבור¹⁸, שיש שפירשו שהוא מפני טורח הצבור¹⁹, ויש מפרשים שאין זה כבוד הצבור להיות מצפים ודוממים לכך²⁰. וע"ע טרחא דצבורא על הדינים שטעמם משום חשש זה לטורח הצבור.

"צבור" שאמרו הוא לאו דוקא צבור שבבית הכנסת, שיש שם רוב עם, אלא כל עשרה מישראל בכלל²¹, ומכל מקום מצינו מהראשונים שמחלקים בין כבוד צבור של עשרה לכבוד צבור ברוב עם, וכתבו בטעם הדין שפוחח — מי שגנב קנענים — אינו עובר לפני התיבה ולא קורא בתורה ולא נושא את כפיו מפני כבוד הצבור²², אבל רשאי לפרוס על שמע²³, שבענינים שאינם נעשים אלא ברוב עם אין כבוד לצבור בפוחח, אבל בפריסה על שמע אין צבור רב כל כך שנחוש לכבודו²⁴.

על צבור במובן של "כלל ישראל" ועל כבודו, וע"ע צבור, ומצינו שנזכר כבוד הצבור במובן זה של

"כלל ישראל" במקצת ראשונים כמעט לדיני תורה: בטעם שהותרה הקרבת קרבנות צבור בשומאה; כשרוב הצבור או הכהנים סמאים²⁵, יש מהראשונים שכתבו שהוא מפני כבוד הצבור²⁶, וכן מלך ישראל, שחייבים בכבודו²⁷, יש שכתבו שהוא משום כבוד כל ישראל, שכבודם הוא שהא המלך שלהם נבב, ומטעם זה הוא שמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחולל²⁸, שאין הכבוד שלו אלא של ישראל²⁹, וכן יש שכתבו בטעם שמלך שמת הותר לעקור לכבודו כוס שרכב עליו בחייו³⁰, אף על פי שיש כזה צער בעלי חיים*, שהואיל וכבוד המלך הוא כבוד כל ישראל, כבוד הרבים דוחה איסור צער בעלי חיים³¹, וכתבו אחרונים שאין ללמוד משם אף לכבוד צבור של עשרה שידחה איסור תורה, שאין לדמות כבוד כל ישראל לכבוד צבור של עשרה³².

בכמה מקומות מצינו שכבוד הרבים, או כבוד הצבור — בענין שהוא ככלל כבודם, אף שאין בו כבוד או גנות ליחיד — דוחה איסורים, כדרך שמצינו אף ביחיד, שכבוד הבריות* דוחה איסורים דרבנן או אף של תורה³³, וכן אמרו בירושלמי: גדול הוא כבוד הרבים שדוחה מצות לא תעשה*³⁴, ולפיכך מותר לכהן להישמא למת משום כבוד הרבים, כגון שקברו את המת וחזרו, והיה האבל כהן, והרבים שמלויים אותו הולכים בדרך שמאה, שמותר לילך עמם, מפני כבוד הרבים³⁵, היינו משום כבוד הבריות³⁶, וכן באיסור לעשות מלאכה במוצאי שבת קודם שיבידיל על הכוס, אף לאחר הבדלה* בתפלה, לסוברים כן³⁷, כתבו ראשונים שנהגו ששמש בית הכנסת מדליק נר לפני הבדלה על הכוס³⁸, משום כבוד הצבור שלא ישבו בחושך,

13 ע"י הללו: מפני כבוד הצבור, בכמ"ק. 14 ע"י ציון 72 ואילך. וע"י חרדים שבציון 10: מצוה לכבד וכו'. 15 רש"י. 16 סוטה לט ב; טוש"ע או"ח קמח, וע"ע טרחא דצבורא ציונים 189-186. 17 רש"י. 18 יומא ע א; טוש"ע או"ח קמ"ג, וע"ע נלילה ציון 88 ואילך, ושם פרטי הדין. 19 רמב"ם תפילה פ"ב הכ"ג; ר"י מלוניל ומאירי יומא סח ב וריסב"א שם ע א; שו"ת הריב"ש סי' תיב, וע"ע הנ"ל שם וע' טרחא דצבורא ציון 182 ש"ג בגמ'; מפני טורח צבור. 20 רש"י שם ד"ה מפני, ומגילה נד א ד"ה שלא יפסוק, וכן ברא"ש סדר עבודה יוהכ"פ שם, וכע"ז במאירי שם: בושט לצבור, אף שפחה ב"טורח צבור", ואפשר שעיקר החשש לטרחא דצבורא הוא משום כבוד הצבור, שמכלל הכבוד שלא להטריחם, וע"י מאירי ברכות יט ב; מפני כבוד הצבור שלא להטריחם, וע"ע טרחא דצבורא ציון 2, ושם עוד מקומות שנזכר כבוד הצבור במובן של טורח. 21 ס' שלמי צבור לר"י אלגזי קונ' טורה וכבוד צבור (בתחילת הספר). הספק הה"ש שו"ת בית יהודה (עייאש) או"ח סו"ס נה, ועוד, ע"פ סתימת הפוסקים בכל ההלכות שמפני כבוד צבור, שהן אף בצבור של י' בלבד,

וע"י ציונים 76-78. 22 ע"י ציון 55 ואילך. 23 משנה מגילה נד א; רמב"ם תפלה פ"ה ה"ב, וע"ע פריסת שמע, ושם על מהות הפריסה. 24 מאירי שם, וע"י ציון 144. 25 ע"ע שמאה בצבור. 26 רש"י מנחות כה א ד"ה אמר קרא עון, וע"ע הנ"ל ציונים 22, 622-622. 27 ע"ע מלך. 28 ע"ע הנ"ל. 29 ח"י רבנו יונה סנהדרין יט א, וע"ע נמר דין ציון 161. 30 ע"י יא א. 31 תוס' ע"ז שם ד"ה עוקרין. 32 קונ' טורח וכבוד צבור, הספק הב"י אני הוכר, וע"י ש שטסופק ב"ד אם כבוד צבור של י' דוחה איסור מה"ת בקום ועשה, ולכא"י פשוט שאינו דוחה וכ"ה להלן ציון 33 ואילך שהוא כבוד הבריות שדוחה רק איסור דרבנן. 33 ע"ע כבוד הבריות, ושם שדחה איסור דאורייתא בשב ואל תעשה, ואיסור דרבנן אף בקו"ע. 34 ירו' ברכות פ"ג ה"א וכלאים פ"ט ה"א. ובירור נזיר פ"ז ה"א: כבוד הבריות. 35 ירו' ברכות ונזיר שם, וע"ע טמאת כהנים ציון 644 ואילך, ושם אם הדברים אמורים דוקא בטמאת דרבנן או אף בטמאת מה"ת. 36 פנ"מ ברכות שם, וכ"מ בירור כלאים שם. 37 ע"ע הבדלה ציון 480 ואילך. 38 ראב"ן סי' שפה, וע"י או"ז ח"ב סי' צ,

ימחל, אלא וראי אין בידם למחול ולעקור תקנת חכמים¹⁵². ויש שכתבו מעם אחר, שהצבור חשוב הוא כמלך, שאינו יכול למחול על כבודו¹⁵³, שאין הכבוד תלוי בהם, אלא בשכינה השורה על כל צבור של עשרה מישראל¹⁵⁴, וכן נראה מרברי ראשונים, שמי שלא נתמלא זקנו אינו יכול לירד לפני התיבה אפילו כשהצבור ממנים אותו לכך¹⁵⁵. ויש מחלקים, שיש תקנות שאמרו בהן כבוד צבור במונן של כבוד שמים, כגון בשליח צבור שלא נתמלא זקנו, ולכן אין הצבור יכול למחול על כך, ויש שאמרו משום כבוד צבור במונן הפשוט של כבודם, כגון בגלילת ס"ת בצבור, ובקריאה בחומשים¹⁵⁶, ובוזה יכולים הם למחול¹⁵⁷.

כְּבוֹד הַרְבֵּי. ע"ע כבוד רבן; מורא רבן¹.

כְּבוֹד חֲכָמִים. המצוה לכבד את חכמי התורה.

- הפרקים: — א. גדרו;
- ב. פרטי הכיבוד;
- ג. לעומת אחרים שחייבים בכבודם;

- ד. בדתית מצוה;
- ה. כשמחל החכם על כבודו;
- ו. המבזה את החכם;
- ז. כיבוד קרובי החכמים.

א. גדרו. תלמידי חכמים, מצות עשה מן התורה לכבדם ולהדרים², ולקום מפניהם³ ולגדל אותם³, ויש להקדים לכל דבר שבנדולה, כגון לברכה ולקריאת התורה⁴, ולהקדים לדין דין תורה שיש להם, לפני דין תורה של אחר⁵, ולהרבות בכבודם עד מאד⁶ — ואף על פי שאתה רואה אותם עניים ומדולדלים, צריך לנהוג בהם כבוד⁷ — ויש לכבד כל חכם לפי כבודו ומדרגתו⁸. אמרו חכמים: אין כבוד אלא תורה — כלומר, אין לך אדם שראוי לתת לו כבוד יותר ממי שהוא בעל תורה⁹ — שנאמר: ~~כבוד חכמים יתחיל~~¹⁰. ועוד אמרו שכל היודע בחבירו שהוא גדול ממנו אפילו בדבר אחד — אפילו לא למד ממנו דבר¹¹ — חייב לנהוג בו כבוד¹², שנאמר: ~~קבל די רות יתירא ביה~~ (מפני שהיתה בדניאל רות יתירה, היה מנצח ומתגבר על שאר השרים)¹³, ומצוה לכבד אפילו חכם השוה לו בחכמה¹⁴, ואפילו חכם שאינו

11 תוס' פסחים קיג ב (נדפס קיד א) ר"ה צריך. ועי' רמב"ם ת"ת פ"ה ה"י. ועי' סור יו"ד רמז, לענין קימה מפניו, שהביא בשם הרמב"ם (או רמב"ן או רמ"ה, עי' ב"י וב"ח שם): גדול ממנו בחכמה וראוי ללמוד ממנו, וכ"כ רמ"א בשו"ע שם א ועוד ראשונים, ועי' עמודי הארוזים סי' לו סוף אות ד, וע"ע קימה והיודר, (ושם שיש"ס שת"ח אינו צריך לקום מפני הגדול ממנו אלא כשלמד ממנו, ועי' להלן ציון 16), ועי' יד יצחק על הרמב"ם שם ה"א, שנקט שבא למנוח את מי שהוא גדול ממנו ואע"פ כן אינו ראוי שילמדו ממנו, שאינו חייב בכבודו, (אבל לכאורה מסוף דברי הטור שם, שלא הזכיר אלא גדול ממנו, מ' שכל שהוא גדול ממנו בחכמה ראוי הוא ללמוד ממנו, ואפשר ש"ראוי ללמוד ממנו" הוזכר מפני שזה המעט שהוא חייב בכבודו, עי' ציון 55). על החיוב לכבד את מי שלמדו תורה, ע"ע כבוד רבן; מורא רבן. 12 פסחים קיג ב, ועי' רמב"ם ק"ש פ"ב ה"טז. ועי' יד אברהם יו"ד רמז א, שאע"פ שאינו חייב לקום מפניו, לסוברים כן, ע"ע קימה והיודר, חייב הוא לכבדו כיבוד בעלמא. ועי' שו"ת מהר"ל סי' א, שת"ח הגדול ממנו חשוב כרבו לענין שיש לו לירא מפניו ושלא להכעיסו, (אף בלי הדרשה דלהלן מ"את ה' אלהיך תירא"), ולא יורה הוראה בפניו, ומשמע שהוא חשוב רבו אף לשאר הדינים, כגון שלא יהלוק עליו ולא יתרחק אחריו, ע"ע כבוד רבן; מורא רבן, ושם ציונים 236 ואילך, 288 ואילך, אבל מסתימת שא"ר משמע שדינים אלו אמורים ברבו דוקא, ע"ע הנ"ל. 13 דניאל ו ד, ומצורת דוד שם. פסחים שם. ועי' מהרש"א בח"א שם. 14 סהמ"צ לרמב"ם עשה רט, ע"פ ב"מ לג א, שת"ח שבבבל עומדים זה מפני זה, וק"ס ת"ת פ"ה, וכע"ז בהיגוד מ' רנו: אפילו חכם חייב בכבוד החכם, (וע"ע כבוד רבן; מורא רבן, שיש שלא מן הדין נהגו כן בבבל, אלא מחמירים היו על עצמם לכבד את כל אחד ואחד כאילו הוא רבן), ועי' שו"ת הריב"ש סי' לג וסי' רב, שת"ח שנייה לכבודו חייבים כל חבריו לנהוג במבזה נדויו, ועי' ציון 814, שתלמיד שנידה לכבודו אין נוהגים

152 ב"ח שם. ועי' פר"ה שם שני קצת שלדעתו באמת מועילה מהילה אף בשאר תקנות שהזכיר הב"ח. 153 ע"ע מלך. בית יהודה שם. 154 אדרת אליהו שם. 155 ב"י או"ח שם בר' שו"ת הרא"ש כלל ד סי' יז וסי' ככ (הובא בטור שם), והובא במג"א שם, ועי' שו"ע שם ו שהביא ל' הרא"ש, וב"ח שם בדעתו שהזר בו מטה שצריך בכ"י שמועילה מחילה, ועי' בית יהודה שם עוד ראיות. 156 עי' ציון 88, ועי' חומשים ציון 35 ואילך שיש עוד מעט שאין קוראים בחומשים מלבד כבוד צבור. 157 עי' מהר"ש קמ"ד ס"ק ו בד' מג"א שם.

כבוד הרב. 1 וע"ע כבוד חכמים.

כבוד חכמים. 1 ע"ע קימה והיודר, ושם על גדר ההיודר, סהמ"צ לרמב"ם עשה רט ובהל' ת"ת פ"ו ה"א, ובמנין המצוות שבתחילת הל' ת"ת: לכבד מלפני היודר, ועי' להלן. 2 ע"ע הנ"ל, ושם על פרטי הדינים בקימה מפניהם. סהמ"צ לרמב"ם שם. 3 סהמ"צ לרמב"ם שם, ועי' להלן. 4 עי' ציון 154 ואילך. 5 עי' ציון 225 ואילך. 6 מאירי הוריות יג ב. על הכיבודים שיש לכבד בהם את החכמים, ועל מעשים שאין לעשותם מפני ביזוי החכמים, עי' להלן: פרטי הכיבוד. 7 נתחומא (ורשא) פרשת ויקהל סי' ז: לפי שהתורה נתונה לתוכו. ועי' שלמדו כן משברי לזכות שהיו בארון, ועי' ציון 136. 8 עי' מאירי שם, הובא בציון 142. ועי' ירושלמי שביעית פ"י ה"ג ומכות פ"ב ה"י, שמי שמכבדים אותו מפני שהם סבורים שהוא יודע שתי מסכתות: הוא אינו יודע אלא אחת, צריך להיגועם. (משום גניבת דעת, ע"ע) שאינו יודע אלא אחת. 9 מאירי אבות פ"ו מ"ג. ועי' להלן: לעומת אחרים שחייבים בכבודם, ושם ציון 441 מהמ"ש לרמב"ם. 10 משלג ל'ה. אבות פ"א ס"ג. לני' שלפנינו, ורש"י שם, וכ"ה ברוב תה"י שתצלומם במקוון התלמוד הישראלי, וי"ג: אין כבוד אלא לחכמים. ועי' ב"ב יא ורש"י שם ד"ה בעלי.

גדול בתורה כמוהו¹⁵ — ויש סוברים שדוקא הלומד מחבירו חייב בכבודו, אבל אם לא למד הימנו, אינו חייב בכבודו, ואינו חייב להדרו ולקום מפניו¹⁶ — ועוד אמרו: יהי כבוד חבירך כמורא רבך¹⁷. ומפני כבודם של חכמים, יש שנשתנה דינם מדין שאר האנשים, כגון כשהם באים לדין או לעדות, ששאר אדם הבא לדון או להעיד צריך לעמוד¹⁸, ואילו תלמידי חכמים מושיבים אותם¹⁹, ושבאופנים מסויימים נמנעים מלהשיבועם²⁰, ואף כשמשביעים אותם, אין משביעים אותם מעומד ובתפיסת ספר תורה כשאר בעלי דין, אלא מיושב ובתפיסת תפילין²¹, ועוד²².

על החכם עצמו, אם מוטל עליו חיוב להימנע מלזלול בעצמו משום כבוד תורתו, ועל האופנים

שהוא רשאי, או אף ראוי לו למחול על כבודו²³, ועל ההנהגות שעליו לנהוג בכדי שלא יבואו אחרים לזלול בו או כדי שיכבדוהו כראוי, ע"ע תלמיד חכם²⁴.

כבוד חכמים, כינוהו בתלמוד "עשה של כבוד התורה"²⁵ — וכן כתבו ראשונים, שמכלל כבוד התורה הוא שיכבד אדם את החכמים נושאייה, וחילול התורה הוא אם אינו מכבדם²⁶ — ואמרו שעשה זה חשוב ממצוות עשה אחרות, ורוחה אותן²⁷. עשה זה שהזכירו, יש מן הראשונים שכתבו שהוא הכתוב: והדרת פני דקן²⁸, וכן כתבו ראשונים שהכתוב הזה: מפני שיבה תקום והדרת פני וקן, הרי זו מצות עשה לכבד את החכמים — ש"ק²⁹ היינו חכם²⁹ — ולקום מפניהם ולגדל אותם³⁰ ומנו

במורה דין נידוי אלא אותם שהם חייבים בכבוד המנהג, ועי' ציון 89 מדרב"ו, ועי' כס"מ אבל פ"א ה"ם על היוב קריעה על חכם השוה לו, אם הוא מן הדיו או מפניה, (ונראה שאף אם אינו אלא מנהג, אין זה מפני שאינו חייב בכבודו דרך כלל, אלא שאינו לכבודו לקרוע על מי שהוא שוה לו, ודוקא בכיבוד זה וכיוצא אינו חייב מן הדיו), וע"ע קריעה, (ועי' כ"ו יו"ד סוס"י רמב, שאם היה אביו שקול לרבו, אין האב חייב בכבוד הרב, אבל ודאי אפשר שכונתו שאינו חייב בכבוד הרב יותר משה שהרב חייב בכבוד האב, וממילא אין על הבן להקדים את רבו לאביו להשבת אביו), ועי' ציון הבא וציונים 86, 773. וכ"מ במשנה אבות שבציון 17, ועי"ש מהמקנה. על קימה מפני חכם השקול לו, ע"ע קימה והידור. 15 עי' שו"ת בנימין זאב סי' רמח ד"ה ואמינא, בביאור גמ' ב"ב קל"ז ב (ע"פ ערוך ע' מל ה'): אדם גדול, האם בשביל גדולתו לא ינהוג כבוד לכל בעלי תורה אפילו שאינם כ"כ גדולים בתורה כמוהו, ועי"ש סי' רמו ושו"ת מהר"ם מינץ סי' צם ד"ה וכן חייבים, ועי' הניגה ה' ב מסאירי שבציון 59, וכ"מ בראשונים שבציון 716, שהוקמו ליתן מעם שחכם גדול אינו צריך לעמוד בפני חכם הקטן ממנו, ועי' שו"ת תשב"ץ ה"א סי' קעח, שתלמידי ר"ע שמתו כולם לפי שלא נהנו בכבוד זה בזה, עי' ציון 99, הרי זה לפי שלא נהנו כמשנה אבות שבציון 17, ולפי"ו מבואר שחייב הת"ח לכבד אף קטן ממנו, שהרי שם מתו כולם, אף הגדולים שבהם, (ויש לרתות). ועי' ציון 153. ועי' פלא יועץ מערכת כבוד חכמים, שאף מי שהוא מתחיל בדרני הלימוד, ראוי אפילו לחכם גדול שיחלוק לו כבוד, כדי שממנו יראו וכן יעשו, וכדי לחבב את התורה על לומדיה. 16 עי' יראה"ש סי' רלג (ועי"ש סוס"י רלא במורא, עי' ציון 46), הובא בסמ"ג עשין יג ובהגמ"י ת"ת פ"ה אות נ. ועי' עמודי הארזים סי' לו אות ה, שהדברים אמורים דוקא בת"ח, אבל ע"ה חייב מה"ת לקום בפני החכמים, שעל זה נאמר תקום והדרת פני וקן, (וכו מהלק בין ע"ה לת"ח בתוע"ר שם אות ז בשם האדר"ת, ומניה בלשון היראים שמשמע שאף ע"ה פטור), וכי בעמודי הארזים שם שכ"ד הרמב"ם והטור ועוד ראשונים. ועי' יראה"ש שם סוס"י רלג, תולדה להידור כו' שלא למד ממנו, הובא בסמ"ג והגמ"י שם, וביארו עמודי הארזים שם וזו העמודים שם אות ג, שמדברנן חייב לעמוד מפניו, (ועי' עמודי הארזים שם בד' הרמב"ם והסמ"ק ור"פ והטור, שאף מדברנן אינו חייב), אבל ביראה"ש שם בהחילת דבריו, הביא ראיה לדבריו מאבות פ"ו מ"ג, שהלומד מחבירו חייב בכבודו, ומשמע שאם לא למד ממנו,

אפילו מדברנן אין בו חיוב, ואולי דוקא בקימה והידור (ע"ע) חייב מדברנן, ועי' גמ' שבציון 25, שמבואר שיש עשה מה"ת בכבוד חכם, (ופשוט שמדובר שם בכל ת"ח, אפילו הוא קטן מהדיינים, וגם אם לא למדו ממנו כלום), והיינו בהנהגת כבוד בחכם מצד שהוא עדיף על שאר העם, עי' ציון 18 ואילך, (ואינו ככבוד שבא מצד מעלת החכם על זה המכבוד). 17 אבות פ"ד מ"ב, ועי' אדר"ג סופכ"ז ורע"ב למשנה שם ורש"י עה"ת שמות יז ט, שמקור דין זה הוא מהכבוד שנתן אהרן במשנה, ועי' ציון 530, ועי' המקנה קידושין נו א, שדברי ר' עקיבא שבציון 34, לא הוצרכו למורא רבו, אלא לומר שהתלמידים צריכים לנהוג כבוד זה בזה, ועי' ציון 42. על דיני המורא מרבו, ע"ע כבוד רבו; מורא רבו. ועי' משנה שם פ"ב מ"י: יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך, ועי' שו"ת הרמ"ע מפאנו סי' פג, שהדברים אמורים בע"ה, שאילו בת"ח הוא כמורא רבו, אבל בשו"ת תשב"ץ ה"א סי' קעח ובמרש"א בח"א ברכות כה ב (על גמ' שם: הזהרו בכבוד חבריכם), משמע שמשנה זו אף (ואולי, רק) בת"ח. 18 ע"ע דיני סמונות: עמידת בעלי הדיו, ועי' עדות. 19 עי' ציונים 310, 541 ואילך. 20 עי' ציון 380 ואילך. 21 עי' ציון 315 ואילך. 22 עי' להלן: פרטי הכיבוד; בדחיית מצוה. 23 עי' להלן: כשמחל החכם על כבודו. 24 ועי' להלן ציונים 103 ואילך, 565, 638 ואילך, 658, 745, ועוד. 25 כתובות קו א ושבועות ל ב. ועי' ברכות סג ב ומגילה א ב. 26 פה"ש לרמב"ם אבות פ"ד מ"ו, בביאור משנה שם: כל המכבד את התורה וכו'. ועי' רבנו יונה שם משנה ה: כשעושינו לו (לת"ח) כבוד, התורה מתכבדת בוה, ועי' באר שבע סוטה מא ב ד"ה מצוה, ע"פ שבועות שם: כבוד ת"ח הוא כבוד התורה בעצמו, ועי' ציון 55 ואילך. 27 עי' כתובות שם ושבועות שם, ועי' להלן: כדחיית מצוה, ושם ש"ס שאינו דוחה עשה אחר, ומפרשים גמ' הנ"ל בע"א. 28 ויקרא יט לב. ר"ח שבועות שם. 29 עי' קדושין לב ב, ושם הראיות לכך, וע"ע קימה והידור. 30 רמב"ם בסהמ"צ עשה רט והחינוך ס' רנו, ועי' רמב"ם ת"ת פ"ו ה"א: מצוה להדרו, והמשיך כדיני קימה מפניו, ועי' ציון הבא, ועי' תשב"ץ ח"א סי' לג, ושם שאין המצוה אלא בתלמיד חכם הראוי למנותו פרנס על הציבור, (על גררו, ע"ע תלמיד חכם, ועי' להלן ציון 809 ואילך). ועי' פסקי הרי"א וקדושין פ"א ה"ח אות כה. ועי' רש"י קדושין לג א ד"ה אף, שלא נכתב בתורה הידור אלא לפרש כיצד יש לקום מפני החכם, ע"ע הנ"ל, ולפי"ו לכאורה אין בכתוב זה מצוה להדר חכם, ועי' ציון 32. ועי' ציון 338.

→ המקור

ומכל מקום אם בא לפנייהם עתה דין של תלמיד חכם, עשה של כבוד התורה דוחה את המצוה לדין את הבא ראשון, ומפסיקים לדין בדין שהם עוסקים בו ומקדימים את דינו של החכם, לסוברים כן⁸⁹² — אם בא לפנייהם קרובו של חכם, אין להם להקדימו⁸⁹³. אלמנת חכם — כל זמן שלא חזרה ונישאה⁸⁹⁴ — כתבו ראשונים שאף על פי שבחיי בעלה חייבים לכבדה מן התורה, לדעתם⁸⁹⁵, לאחר מותו החיוב לכבדה אינו אלא מדרבנן⁸⁹⁶, ואלמנת חכם הבאה לדין, אין לדיין להושיבה — כדין תלמיד חכם וכדין אשתו בחייו, שבהם העשה של כבוד התורה דוחה את העשה של עמידת העדים ובעלי הדין⁸⁹⁷ — שאין לדחות את העשה של עמידת העדים מפני החיוב לכבדה, שאינו אלא מדרבנן⁸⁹⁸. ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שמן התורה חייבים לכבד אף אלמנת חכם⁸⁹⁹.

לאחר מות החכם

מדבריהם⁹⁰⁴, הרי זה רוקא אשתו, שכיון שמת שוב אינה אשתו ומותרת להינשא לשוק, אבל בנו של אדם לעולם בנו הוא, וקרובו הוא ואפילו לאחר מיתה⁹⁰⁵. ויש מן האחרונים שכתבו שאין שייך כבוד התורה בקרובו של חכם או בבנו, לאחר מיתת החכם⁹⁰⁶. אף על פי שהחכם שמחל על כבודו, כבודו מחול⁹⁰⁷, אשת חכם אינה יכולה למחול על כבודה, שכן אינה יכולה למחול על כבוד התורה של בעלה⁹⁰⁸, וכן שאר הקרובים של חכם אינם יכולים למחול על כבודם⁹⁰⁹.

מחילה על כבודם

כְּבוֹד יוֹם טוֹב. ע"ע כבוד שבת; כבוד יום טוב. כְּבוֹד מְלָכִים. החיוב לחלוק כבוד למלך — בין מלך ישראל ובין מלך מאומות העולם — בדיבור או במעשים מיוחדים.

→
→

- הפרקים: — א. החיוב ומקורו;
- ב. דברים שבכלל בכבוד;
- ג. בדחיית איסור.

א. החיוב ומקורו. מלבד המצוה שנצטוו ישראל למנות להם מלך מישראל, ולהתנהג עמו באימה וביראה — שנאמר: שום תשים עליך מלך,

בני חכמים, שמושיבים אותם בצד הזקנים מפני כבוד אבותיהם⁹⁰⁰, אמר רבא שהדברים אמורים דוקא בחיי אבותיהם ובפני אבותיהם⁹⁰¹, וכן כשמקדימים אותם בקריאת התורה⁹⁰², הרי זה בחיי אבותיהם⁹⁰³, וכתבו אחרונים שדוקא להקדימם לראשי כנסיות אמרו שאין להקדימם אלא בחיי אבותיהם, אבל חייבים לנהוג בהם כבוד אף לאחר מיתת אבותיהם, ואף לסוברים שאין חייבים בכבוד אשת חבר לאחר מיתתו אלא

מהר"ם מינץ שבציון 894: חייבים לכבדה כבראשונה, ועי' מנ"ח מ' רנו וש"ה פאת השרה מע' א כלל קמ סוד"ה אמנם בדעתו, ועי' שר"ה מערכת הא' אות שטו, שבס' מעשה אברהם דן אם מצוה לכבד גרושת ת"ח שלא מחמת קטטה, (ומשמע שהיה פשוט לו שגרושה מחמת קטטה אין מצוה לכבדה, ועי' ציון 878). 900 עי' ציון 878. 901 הוריות יג ב. ועי' שו"ת מים עמוקים סי' ע (ד"ה ומהיאה), שאין לומר שכבר הוחזקו בכבוד, משום שלא נהגו בכבוד זה אלא מפני כבוד אבותיהם, וכיון שמתו אבותיהם נסתלקה החוקה. 902 עי' לעיל. 903 שו"ת מים עמוקים שם: כמדומה לי שכירושלמי יש, ולפנינו אינו. 904 עי' לעיל. 905 שו"ת מים עמוקים שם, ועי' ש"ש שכבוד הבן מוטל על הכל, וכ"ש על תלמידי החכם. ועי' אורח משפט חו"ט סי' טו ס"א ד"ה הנה, שמצדד שלאחר מיתת החכם כבוד קרוביו אינו דוחה עשה אחר, כשם שאין להקדימם לראשי כנסיות, עי' לעיל. 906 נהה"מ סי' טו ס"ק א, שלכן לא אמרו (שבועות ל א) להקדים את דינו של עולא בריה דרב עילאי משום אביו, אלא רק משום עצמו. ועי' נהה"מ שם במעם הדבר, שכשארם בא לדין אין מסתבר להצדיק לחקור אחר יתופו, וצ"ב, שאף ת"ח עצמו לא מצינו שתוקרים את הבא לדין אם הוא ת"ח, אלא שאם ידוע שהוא ת"ח (וה"ה קרוב של ת"ח) ראוי להקדימו. 907 עי' לעיל: כשמחל החכם על כבודו, מחלוקת אמוראים, וכן הלכה. 908 מנ"ח מצוה רנו. 909 עי' תומים סי' טו ס"ק ג; אורה משפט שם ס"א ד"ה וגם. ועי' שו"ת חיי' סוס"י כא.

קדימתם, ושם שלדעת הריטב"א העשה אינו אלא לאחר שפתחו בדין, וי"ח שהוא משעה שהדין הכין את עצמו לשמוע את טענות בעלי הדין. 892 עי' ציון 614 ואילך. 893 ריטב"א כתובות קו א בשם מורו, וכן פסק תרמ"א בשו"ע חו"ט טו א. ועי' תומים שם ס"ק ב, שמנמ' שבועות שם מוכח שיש הבדל בין ת"ח לבין קרובו, ועי' נהה"מ שבציון 906. ועי' ציון 225. 894 ס"ז יו"ד סי' רמב ס"ק יד בשם שו"ת מהר"ם מינץ. ועי' ציון 873. וע"ע אשת חבר ציון 24 ואילך, לענין נאטנות. 895 עי' לעיל. 896 עי' תוס' שבועות ל ב ד"ה והאמר בתי שני, ושר"ה פאת השרה מע' א כלל קמ בדעתם, ושם שכ"מ שהבינו הרבה אחרונים כדבריהם, ועי' יד שאול יו"ד רמב ס"ק טו במהר"ב, שמפרש שאף לפי תי' זה של התוס' החיוב לכבדה מה"ה הוא, אלא שאין אומרים בה שכבוד תורה עדיף, (ולא כתב מעם בחילוק), ועי' הנהגות ציון ירושלים לירושלמי הוריות פ"ג ה"ד, וכן מצדד במנ"ח מ' רנו, (ועי' פסקי תוס' שם, שלא נזכר הלשון "עדיף", וכן הביא ב"ח יו"ד רמב), ועי' תומים סי' יז ס"ק ד, שבשו"ע שם נקט לעיקר כתיורי' זה של התוס' רמב"ז ורשב"א ור"ן שבועות שם. ועי' ציון 890 מההר"ש, ועי' שו"ת שאילת יעבץ ח"ב סי' קלה שמצדד שלאחר מות החכם אין זו אלא מדה חסידות לכבד את אלמנתו, (ומדמה לאשת אב, שלאחר מות האב אין חיוב תורה לכבדה, ע"ע כבוד אב ואם, ועי' מלאכת כצאלא שבועות שם, ועי' ציון 873), ועי"ש בדעת רש"י שבועות שם ד"ה דביתהו, ועי' מאירי שם. 897 עי' ציון 541 ואילך. 898 עי' ראשונים הנ"ל. 899 עי' ה"י ראשון בתוס' שבועות ל ב ד"ה והאמר; עי' ס"ז שם, בדעת שו"ת

ודרשו: שתהא אימתו עליך² — נאמר אף חיוב לחלוק כבוד למלך, בתורת אדם שניתנה לו מלכות³, ואף מלכי אומות העולם בכלל חיוב זה, והוא הנקרא כבוד מלכים⁴. ויש שהוזכר בשם אימת מלכות⁵. וכן דרשו את הכתוב: וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים וגו'⁶. ציום לחלוק כבוד למלכות⁷. ועוד אמרו: לעולם תהא אימת מלכות עליך, שנאמר: וירדו כל עבדיך אלה אל והשתחויו לי לאמר וגו'⁸, ולא אמר: וירדת אל. והשתחוית לי⁹. וכן דרשו בענין זה את הכתוב: פן יפגענו בדבר או בחרב¹⁰, ולא אמר: פן יפגעך, ללמדך שחייב אדם לחלוק כבוד למלכות¹¹. וכן הכתוב: לך אל פרעה וגו' ונצבת לקראתו¹², יש שדרשו: אמר לו הקב"ה למשה מלך הוא והפבר לר פנים¹³, והיינו ונצבת לקראתו לפי גבולתו הנקן לקראתו¹⁴. ויש שלמדו כן ממה שנאמר: ויד ה' היתה אל אליהו וישגשג מתנו וירדך לפני אהאב וגו'¹⁵. משום כבודו, שאין דרך מלכים ללכת יחיד¹⁶. במדרש אמרו: ירא את ה' בני ומלך¹⁷, אמר הקב"ה: הוי מתיירא ממני ומן המלכות והוי תולק כבוד למלכות¹⁸. וכן יש מן הראשונים שכתב, שהיה מלך הוא בכלל יראת ה' כי הוא ציוה בכך¹⁹.

חיוב זה לנהוג כבוד אף במלכי אומות העולם,

יש מן האחרונים שכתב שהוא מן התורה, שהרי למדו כן מן הכתוב שהוהיר הקב"ה למשה על כך²⁰. ויש שכתב שאינו אלא ממדת דרך ארץ²¹, לפי שהקב"ה חפץ לכבדם, שכן אמרו: אפילו ריש גרנותא — הממונה על החופרים הפירות למלאותם מים²² — מן שמיא מנו ליה²².

אף מלך רשע, יש מן האחרונים שכתב שראוי לחלוק לו כבוד, שהרי למדו חיובו ממה שאמרו כן במלכים רשעים²³, וכמו שאמרו: מלכותא דאבנא כעין מלכותא דרקיעא²⁴, והמזלול בכבודו באילו פוגע בכבוד המקום²⁵. ויש מן האחרונים שכתב, שמלך רשע אין חיוב לכבודו, שכן דרשו: ונשיא בעמך לא תאר²⁶, בעושה מעשה עמך²⁷, ויש שפירש ברעתו שלא אמרו שיש לכבוד מלך רשע אלא ממדת חסידות²⁸.

בכלל מלך, שאמר שחייבים בכבודו, יש מן האחרונים שכתב, שהוא כל שליט או שר שמברכנו עליו בראיתו²⁹, ואפילו הוא במדינת אחרת³⁰.

ב. דברים שבכלל כבודו. בכלל כבוד המלך, לקום מפניו, וכן דרשו מה שנאמר: ויגד ליעקב ויאמר הנה בנך יוסף בא אליך ויתחזק ישראל וישב על המטה³¹, שנתחזק ועמד וישב³², שחלק כבוד למלכות³³, שאמר: אף על פי שהוא בני, מלך הוא ואחלוק לו כבוד³⁴. וכן הנכנס לפני המלך, הדרך

2 משנה סנהדרין בב א ושי"ג וע"ע מלך, ושם על הדברים שנאמרו במלך ישראל משום כבודו ומוראו, וע"י הינוך מצוה תצו, שנראה שהוא מכלל מצות מינוי המלך, שהיא מוראו עליו. 3 ע"י להלן ציונים 22, 24, 32. 4 ברכות יט ב (והוא לשון הכתוב משלי כה ב). וע"י להלן: דברים שבכלל כבודו. 5 ע"י להלן ציון 9. וע"י סנהדרין צג ב: שהיו אונסין את עצמן מן השחוק כו' מפני אימת מלכות. 6 שמות ו יג. 7 מכילתא בא פי"ג. וע"י שמות רבה פי"ז ג: אמר הקב"ה הוי נוהגין בו כבוד וחלקו כבוד למלכות אע"פ שאני צריך לעשות בו את הדיון. 8 שמות יא ה. 9 ר' ינאי בזבחים קב א ובמנחות צח א, וכו"ז במכילתא שם, ושמו"ר שם ופי"ח א, והובא ברש"י שמות שם. 10 שמות ה ג. 11 שמו"ר פי"ה טו, והובא ברש"י שם. וכו"ז בתנחומא תולדות יב, על הכתוב (מ"א יג ב): ועצמות אדם ישרפו עליך, ולא אמר: עצמות ירבעם, שהחלק כבוד למלכות. 12 שמות ז טו. 13 ר' יוחנן זבחים שם. וע"י שריש לקיש דורש: רשע הוא והעו פניך בו, וצ"ב אם לדעתו אין לחלוק כבוד למלך רשע, או שהיה כאן ציוני מיוחד, וע"י להלן ציון 28. 14 רש"י שם. 15 מלכים א יח מו. ר' יוחנן שם ושם, וכ"ה במכילתא שם. וע"י מרכבת המשנה על המכילתא שם, שלפי מ"ש התוס' סנהדרין כ ב ד"ה מלך, שאהאב לא היה בכלל פרשת המלך, כיון שלא מלך על יהודה ולא מלך מאה המקום, צ"ל שאלוהו חלק לו כבוד כאחד ממלכי האומות. 16 רש"י מנחות שם ד"ה וירע, וכו"ז בזבחים שם ומלכים א שם. 17 משלי כד כא. 18 דברים רבה (ליברמן) עמ' 64. וע"י רש"י משלי שם שפ"ו: ירא את המלך, ובלבד שלא יסודר

מיראת ה', ולעולם יראת ה' קודמת, וע"י להלן: בדיהית איסור. 19 כד הקמח ע' יראה, וע"י ש' שבועה. וע"ע יראת ה', כרך כה עמ' פט. 20 שו"ת חתם סופר או"ח סי' קנט, ושם חו"מ סי' קצ, שהיא מצוה רבה וגדולה. 21 רש"י. 22 ברכות נה א; ב"ב צא ב. מהצית השקל על המנ"א סי' רכז ס"ק ז. וע"י תנחומא וישלח ג: למדת תורה דרך ארץ לחלוק כבוד למלכות. וע"ע דרך ארץ, כרך ז. וע"י סנהדרין פב א: מלכא הוא ולא אורח ארעא לבווי, וכו"ז שם קד א, ושם קה ב: אורח ארעא למימרא למלכא הכי. 23 ע"י ה"א מהרש"א זבחים שם. וע"ע כבוד חכמים וע' מלך, מהרבה ראשונים שכ"כ בינאי המלך. 24 ע"י ברכות נה א. 25 ה"א מהרש"א זבחים שם. 26 שמות כב כו. 27 ע"י ב"ב ד א וש"ג. תוס' סי' יז ס"ק ג, בישוב קו' התוס' סנהדרין יט א ד"ה ינאי, שאמרו לו עמוד על רגלך, אע"פ שהיה מלך, לפי שהיה רשע. 28 ע"י קונ' זכור זאת ליעקב (בסוף רצת תורה למהרש"ם יו"ד ח"א) אות יב, ושם שכ"ג מרש"י סנהדרין מז א ד"ה על מטה, בחוקיהו שכיוה את אביו אהו, אע"פ שהיה מלך. וע"י לעיל ציון 13. 29 ע"ע ברכות הדאיהו כרך ד עמ' ססג' ושם שהוא הידן כל שלטון שדן והוצג במשפט ואין מלך שמשנה דבריו. 30 שו"ת חתם סופר או"ח סי' קנט. וע"י שו"ת בצל החכמה ח"ב סי' יט, על דאייית פני מלכה. 31 בראשית מח ב. 32 פסיקתא רבתי פ"ג, ושם: הקב"ה עשה אותו קומיקרטור (שליט) ואני איני חולק לו כבוד, לכך ויתחזק ישראל. 33 מכילתא בא פי"ג. 34 רש"י בראשית שם. וע"י מ"ו או"ח סי' סו ס"ק א, על מ"ש רש"י שם מו כט, שיעקב לא נפל על צוארו יוסף לפי שקרא ק"ש, ואור החיים שם

להיטמא בטומאה דרבנן, אף לכבוד מלכי אומות העולם⁶⁴. ויש מן הראשונים שאינו גורס בגמרא שאמרו כן אף במלכי אומות העולם⁶⁵, שלא שייך לומר שמצוה להטמאות בשביל כך⁶⁶. וכן יש מן האחרונים שמצדדים לומר, שלא התירו אלא לקראת מלכי ישראל משום כבודם, ולא לקראת מלכי אומות העולם, שאינו אלא משום שאם יזכה יבחין⁶⁷.

באיסור שעל האיש להסתכל במראה⁶⁸, אמרו בירושלמי, שהתירו לבית רבי שיהיו רואים במראה, לפי שהיו זקוקים למלכות⁶⁹, והיו צריכים להתראות ביופי ובהידור⁷⁰. ויש מן הראשונים שפירש, שהתיר זה אינו אלא במקום שאף האנשים נוהגים לראות במראה, שאף על פי שמותר לדעתו⁷¹, מכל מקום החברים היו נמנעים, לפיכך הוצרכו להתיר להם⁷². אף איסור של אמירה לנכריי שבות*, יש שכתב להתיר לכבוד המלך, כגון במקום שנהגו להוציא ספר תורה לכבודו⁷³, שמותר להוציא אותו בשבת לרשות הרבים על ידי גוי⁷⁴. וכן יש מן האחרונים שדן להתיר לנגן בכלי שיר ביום טובי שניי של גלויות*, לכבוד המלך⁷⁵.

על איסור בלי תשחית*, או צער בעלי חיים*, שיש שנדחים מפני כבוד מלכים, עי' ערכיהם וע"ע מלך. על הכותב שסימפורש*, וכן על העומד בתפלת

שמנה עשרה*, שאפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו, ע"ע אכרות⁷⁶, ועי' שמנה עשרה.

כבוד מַת. ע"ע כבוד המת.

כבוד צְבוּר. ע"ע כבוד הצבור.

כבוד רַבּוֹ; מוֹרָא רַבּוֹ. חיובו של התלמיד לכבד את רבו שלימדו תורה, וליראה אותו.

- א. החיובים, מקורם וגדרם;
- ב. הרב והתלמיד;
- ג. הנהגת התלמיד עם רבו;
- ד. שאר ענייני הכבוד;
- ה. הקבלת פני רבו;
- ו. כיבוד רב שאינו מובהק.

הערך שלפנינו עוסק בחיוב שעל התלמיד לנהוג כבוד ומורא ברבו שלמדו תורה, הן ברבו שלמד ממנו את רוב חכמתו — והוא הנקרא רַבּוֹ מובהק¹ — שחייב לנהוג בו כבוד יתר מפני שהוא מבואר להייראה², והן ברבו שאינו מובהק, שלא למד ממנו את רוב חכמתו, והוא חשוב לנביו כ"תלמיד חבר"³, שאפילו לא למד

בו, שהמונע נראה כמולול בכבוד המלך, ויש בו משום איבה (ע"ע). 75 אור שמח שם. וע"ע יו"ט שני של גלויות, כרד כנ עמ' יו. ועי' שו"ת חתם סופר חו"מ בהשמות סי' קצ, על קבלת פני המלך בשורים שישמענו אף קול נשים, שאסור משום קוליבאשה (ע"ע). ועי"ש או"ח סי' קנט, על אבל בתור שלשים, אם מותר להסתפר לכבוד המלך. 76 כרד א עמ' תכה.

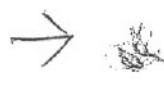
כבוד רבו; מורא רבו. 1 עי' בדברי עולא בב"ט לג א, ורש"י שם ד"ה לרבו מובהק ורא"ש וחי' הר"ן שם, ורמב"ם ת"ת פ"ה ה"ט, ומו"ש ע"י יו"ד רמב"ל, ועי' תוס' ר"י הזקן קידושין לג א ור"ן שם (יד א), בביאור הלשון "מובהק", עי' הג"ח ב"ב ס"ב ס"ב ותזון נהום כריתות פ"ו ס"ט. 2 עי' ציון 76, שמטעם זה יש להקדים את רבו לאביו בפניה דברים, ועי' ציון 310 ואילך שיש משנה עיקר הטעם שחייב בכבוד רבו, וזהו הדיון במ"ג שמביא לעולם הבא אפילו אם לא למד ממנו תורה, ועי' ציון 18 מק"ס, ועי' ציון 277, ועי' להלן: הרב והתלמיד, שיש שאף רב שאינו מובהק קודם לאב, (מטעם זה). ועי' שו"ת רדב"ז ח"ו סי' ב' אלפים קנ וכ"ט הל' ת"ת פ"ה ה"א, ש"דכו"ס סתם הנוכר ככל מקום הוא רבו מובהק, ועי' פ"ח או"ח סי' תעב אות ה שחולק, שסתם רבו, הוא רבו שאינו מובהק, עי"ש ראיותיו, (ועי' ערובין לו ב ותורה וזאם, ועי' כ"מ שם בשם "אהד מבני בניו של הרמב"ם", ר"י הנגיד), ועי' מעשה רקה ומשרת משה ובגדי ישע (לשונות הרמב"ם) ת"ת שם. 3 עי' רמב"ם שם; שו"ת הריב"ש סי' רעא; טור יו"ד רמב; רמ"א שם ס"ד: י"א. ועי' רמב"ם שם, שנראה שאף תלמיד שהוא קטן מרבו זה קרוי תלמיד חבר, וכ"כ בשו"ת הריב"ש

גזרה, כרד ה עמ' תקלח. 64 רמב"ם אבל פ"ג הי"ד: סמ"ג ל"ת רלה; טור יו"ד סי' שעב. וע"ע ארוז המת, כרד ב עמ' קפ, ועי' טמאת כהנים שם. 65 עי' תוס' ר"י החסיד ברכות שם בשם רבינו שמואל, שלא נרס כברכות שם: ולא לקראת כו', והולק עליו, והביא מירושלמי שם שהוא הדין במלכי או"ה. ועי' לעיל ציון 61. 66 רבינו שמואל בתוס' ר"י החסיד שם. 67 עי' מג"א סי' רכז ס"ק ה, (ושלכו השמים בשו"ע יו"ד דין זה), ועי' סהצה"ש שם בדעתה, ושם ש"ש שהקב"ה צוה למשה להלוק כבוד לפרעה (עי' לעיל ציון 7) היינו בדבור, משום דרך ארץ. 68 ע"ע כלי גבר; שמלת אשה. 69 ירושלמי ע"ז פ"ב ה"ב, וכ"ה בתוספתא שם פ"ג ה"א, ושם: לבית רבן גמליאל. 70 פנ"מ שם. ועי' לעיל ציון 43, שיש בזה משום כבוד המלכות, אבל ע"ע הקות הגוים, כרד יז עמ' שכא, על כמה דברים שהתירו בקרובים למלכות מטעם שיהיה לו גנאי אם לא ידמה להם, וצ"ב אם ההיתר אצלנו הוא משום כבוד המלכות או משום גנאי. 71 עי' ר"ן ע"ז כט א, ורמ"א יו"ד קנו ב, וע"ע הנ"ל. 72 ר"ן שם. 73 עי' לעיל ציון 57. 74 שכנה"ג יו"ד סי' רפב הנח"ט ס"ק יד בשם רדב"ז, והובא בבית לחם יהודה יו"ד שם ס"ו. ועי' שו"ת מהרש"ם ח"ג סי' קצה, שג"ה שהדברים אמורים ברשות הרבים בזה"ז, לדעת הסוברים שדינו ככרמלית, ואעפ"כ לא יוציאו ע"י ישראל, שאין כבודו של ס"ת שיהללו עליו את השבת, ועי' אור שמח על הרמב"ם יו"ט פ"ו הי"ד, שב' לאסור להוציא ס"ת לכרמלית משום כבוד מלכים, עי"ש שלא התירו אלא טומאה דרבנן, שמצינו שהתירה תורה טומאה במת מצוה, משום כבוד הבריות (ע"ע). ועי' שו"ת כתב סופר או"ח סי' לו, שב' להתיר במקום שבכר הורגלו

ממנו אלא דבר אחד, חייב לכבודו בכיבודים מסויימים. על המקור לחיובים אלו וחומרם, ועל כיבוד הרב במקום נכבדים אחרים ובמקום חלול השם*, ועל ביטול מצוה והפסד ממון משום כבודו, ועל מחילת הרב על כבודו, ועוד, עיי' להלן: החיובים, מקורם וגדרם. על גדרם של רב מובהק ושל רב שאינו מובהק, והחילוקים שביניהם דיני הכבוד, ועל אישים שונים שיש לכבדם כרבו אף על פי שלא למד מהם, עיי' להלן: הרב והתלמיד. על ההנהגות השונות שעל התלמיד לנהוג משום כבוד רבו ומוראו, בין אלו שנוהג התלמיד ברבו כשהוא נמצא יחד עמו, ובין אלו שעליו לנהוג בהן גם שלא בפני רבו, ועל המעשים שאסור לתלמיד לעשות, מפני שאינם לכבוד רבו, עיי' להלן: הנהגת התלמיד עם רבו; שאר ענייני הכבוד; על החיוב לכבד את רבו בהקבלת פנים בזמנים מסויימים, עיי' להלן: הקבלת פנים; ועל הכיבודים הנוהגים ברב שאינו מובהק, עיי' להלן: כיבוד רב שאינו מובהק. על החיוב לנהוג כבוד בכל חכם, ואף על פי

שלא למד ממנו, בין שהוא גדול ממנו בחכמה — שיש שמשום כך הוא נקרא "רב" כנגד זה שקמן ממנו, ואפילו אם לא למד ממנו דבר* — ובין שהוא שוה לו או אפילו קטן הימנו, ועל פרטי הדינים בהנהגת כבוד זו, עיי' כבוד חכמים. א. החיובים, מקורם וגדרם. חייב אדם בכבוד רבו וביראתו*. הכבוד שהתלמיד חייב לכבד את רבו, יש בו תוספת גדולה על הכבוד שהוא חייב לכבד כל חכם, וכן חייב הוא בכבוד רבו יותר מאשר בכבוד אביו*, ואין לך כבוד גדול מכבוד הרב ולא מורא יותר ממוראו*, עד שאמר: מורא רבך כמורא שמעם¹⁰.

כבוד רבו, יש מן הראשונים שכתבו שלמדים אותו מן המצוות לכבד את החכמים¹¹ ואת ההורים¹² — ולכן אין בו מצות עשה בפני עצמה, אלא הוא בכלל המצוה של כבוד חכמים*¹³ — וכן חייב התלמיד במורא רבו, מפני שחובתו לרבו — שמביאו לעולם הבא¹⁴ — גדולה יותר מחובתו לאביו שחיבו הכתוב לכבדו ולירא ממנו¹⁵, ויש מוספים

שם, שהרי מצינו בכמה אמוראים שנקראו תלמיד חבר לאמוראים אחרים, אע"פ שהיו קטנים מהם, עיי' ברכות כו ב וערוכין סג א, ועוד, ועיי' רש"י ערוכין שם ד"ה תלמיד: חכם כמותו וכו', ועיי' שו"ת הריב"ש שם שהוא לאו דוקא, ועיי' יד מלאכי סי' תרסד, ושם בר"ש סי' כ"ב קנה ב תוס' נדה יד ב, שאף אם רוב חכמתו ממנו, אם נתחכם אה"כ כרבו נקרא תלמיד חבר, (וכ"כ הרשב"ץ ברכות כו ב בפ"י שני, ועיי' שם בפ"י ראשון שהיינו שהיו תחילה חברים ושוב נתחכם האחד ונעשה חבירו תלמיד לו, ורחה שאין למעם בכבוד הרב מפני שהיו תחילה חברים), ועיי' ציון 279 ואילך, ועיי' יד מלאכי שם כ"ש ר"ש סידיליוו. 4 עיי' ציון 46 ואילך, ועיי' להלן: כיבוד רב שאינו מובהק. 5 עיי' ר"א מן ההר (תוס' ר"י ה"ק) קידושין לג א, ועיי' ברברי השואל בשו"ת הרשב"א ח"א סי' תרט, ועיי' שו"ת רד"ך בית יח חדר יג, ע"פ כתובות סט א וב"ק קיז ב וחולין צה ב ועוד, ושו"ת מהרש"ם ה"מ סי' א. על הסוכרים שכל שנודל ממנו בחכמה וראוי ללמוד הימנו יש לו לנהוג בו כרבו המובהק, עיי' ציון 238 ואילך. על גדול הדור ורב העיר, שאף מי שלא למד מהם דבר צריך לכבדם כרבו, עיי' ציון 288 ואילך. 6 רמב"ם ת"ת פ"ה ה"א ובסה"מ"צ עשה רט; מוש"ע יו"ד רמב א. ועיי' רמב"ם ת"ת שם: כשם שאדם מצווה בכבוד אביו וביראתו (עיי' כבוד אב ואם ועיי' מורא אב ואם) כו', ועיי' מעשה רקח שם, בטעם ששינה הרמב"ם מלשון "מצוה" שכתב בכיבוד אב ואם, ונקט לשון "חייב", (ואפשר שנקט לשון מצוה מפני שמנה כבוד אב ואם במנין המצוות, אבל כבוד רבו אינו אלא פרט במצות כבוד חכמים, עיי' ציון 13, ועיי' טור שם: כך הוא מצווה, ופרישה שם אות א). על מחלוקת הראשונים אם מצוה לירא מהם שאינו רבו, עיי' כבוד חכמים ועיי' תלמיד חכם, (ונראה שאף לסוכרים שחייב במוראו, מכל מקום מורא הרב גדול יותר, עיי' להלן). על גדר היראה הראויה מרבו, ועל הטעם שאינה בכלל יראה מבשר ודם שאינה ראויה או אף אסורה, (עיי' יראה ה' ציון 169 ואילך), עיי' המקנה קדושין נו א. 7 עיי' כבוד חכמים. סה"מ"צ לרמב"ם שם; ההיגוד מ' רנו. ועיי' בפדקים הבאים כיבודים שונים שחייב לכבד בהם דוקא את רבו, ועיי' קימה

והידור על ההבדל בין רבו לשאר חכם לענין קימה מפניהם. 8 רמב"ם ת"ת שם, ובסה"מ"צ שם: גדול מחוק אביו, עיי' פ' משנה ב"מ לג א; ארחות חיים (ר"א מלניל) הל' ת"ת אות ב; מאירי קידושין לב ב; טוש"ע שם. ועיי' רמב"ם הנ"ל: "כשם" שאדם מצווה וכו', ועיי' שו"ת ר"ש איגור יו"ד סי' ל בבבאורו. ועיי' ציון 63 ואילך. ועיי' ראשון לציון יו"ד שם סל"ד ד"ה ונראה לי, שאף בפרטי הכיבודים מצינו שהרב המור מן האב, לענין קימה מפניו, שיש לו לעמוד מפני רבו אף כשהוא רחוק ממנו, בענין שאילו היה אביו שם לא היה צריך לעמוד, וכן לענין שהיב לשמש את הרב כעבד, עיי' ציון 464, מה שאין כן באב, ועיי' כבוד אב ואם ועיי' קימה והידור, שיש סוכרים שאף האב דינו כרב בדברים אלו. 9 רמב"ם ת"ת שם; אר"ה שם; טור שם: כבוד רבו ומורא כמוראו, (כלומר שאין אף שוה לו). 10 ר"א בן שמוע (כ"ה לפנינו, וברבנו יונה שם: בן שמעון, ועיי' מלאכ"ש שם, ועיי' יראה"ש סי' ה' דלא ותוער שם אות ו) באבות פ"ד מ"ב, ועיי' ציון 31 ואילך. רמב"ם ת"ת שם ובסה"מ"צ שם; טור שם. 11 עיי' כבוד חכמים. 12 עיי' כבוד אב ואם. 13 סה"מ"צ דלהלן. ועיי' ח"י מרן ר"י הלוי הל' ת"ת פ"ה ה"א, שפוכית מתו"כ קדושים פ"ז הי"ד ומתוספתא מנילה פ"ג, שהי"ב "הכבוד שהתלמיד מחוייב לרבו נכלל בכבודו" והדרת פניו וקו" (זיקרא וג' לב, והוא המסגור לתנוב של כבוד חכמים; עיי' ט), שהביאו שם על כתוב זה דיני מורא שאינם נוהגים אלא ברבו, וכעיי' בתנחומא בהעלותך סי' יא ובמדב"ר פט"ו אות יו, ועיי' ציון 547, (ועיי' ציון 19, ויראה"ש שבציונים 25, 52) ועיי' ששני דינים תלוקים (כבוד חכם ופחד רב) נלמדים מהכתוב, ושם ובחי' הנרי"ז בכורות ו ב, שאצל הרב אף המורא נכלל ב"והדרת", ולא ביאר טעם שהוזכר ברמב"ם לימוד מכיבוד אב, עיי' להלן. ועיי' שו"ת רמ"ע מפאנו סי' עא, שהטעם בכבוד חכם (אף שאינו רבו) הוא מריו רבו, כדי שתורה יבקשן מפניהו, ולפי"ז גם אם הכתוב מדבר בכל חכם, יש ללמוד מטנו על החיוב בכבוד רבו. 14 עיי' ציון 64, ועיי' רמב"ם דלעיל. 15 עיי' הנ"ל ועיי' מורא אב ואם. סה"מ"צ לרמב"ם עשה רט. ועיי' רמב"ם ת"ת פ"ה ה"א: כשם שאדם וכו', ועיי' טור יו"ד

פ"ק ב.

מזלזל ומצער הבריות, עונשו והפסדו

א. "זה ספר תולדות אדם — בדמות אלקים עשת אותו" (בראשית ה). בן עזאי אומר: זה כלל גדול בחורתי... שלא תאמר: הואיל ונתבוחתי — יתבוח תברי עמי, הואיל ונתקללתי — יתקלל תברי עמי [כי צרת רבים תצי נחמה]. אמר רבי תנחומא: דעו למי אתם מבוזה? — בדמות אלקים שעשהו. [ב"ר כד, ח].

ירגיל עצמו לכבוד הנהגאים כולם, אחר שיכיר בהם מעלת תבואה אשר יצר אדם בתכמת, ויתבונן בעצמו שהם נכבדים מאד מאד, שהרי נטפל יוצר הכל בבריאתם. ואילו יבזה אותם חסידים מאד נוגע בכבוד יוצרים! למה הדבר דומה: צורף חכם יצר כלי בתכמת וכתשרתו רב, והציג יצירתו בפני בני אדם, התחיל אחד לגבוחו ולבזותו, כמה יכעס אותו אומן על כך, מפני שמבזים חלמתו מאחר שביזו מעשה ידי. כך תקב"ה ירע בעיניו אם יבזו שום ברית מבריותיו. (תומל דבורת פ"ק ב).

המבזה חכרו ברבים, הוא בכלל, "כי דבר ה' בזה", לפי שהאדם גברא בצלם אלקים! (תוספות יום טוב אבות ג, יא).
 "לעג לרש חרף עושהו" (משלי יז). יהודי בור ועם הארץ מתחרז שכלו ומיעוט כשרותו, הוא בחינת, "רש", והלעג עליו — חרף עושהו, תקב"ה שבראו, "ושמחו לאיד לא ינקה" — תשמח על מי שנכשל בדרך הלכה, או על זמן ששכח תלמודו, לא ינקה. (הגר"א, שם).

וכברשות בארץ, מעלה עליי הכתוב כאילו לא נתן לו כלום! אבל המקבל את חברו בסבל פנים יפות, אפילו לא נתן לו כלום, מעלה עליו הכתוב כאילו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם! (אב"ע, יג). אמר ר' יוחנן: טוב המלביץ שינים לחברו, יותר ממשקו חלב, שנאמר (בראשית מט): "ולבן שינים מחלב". אל תקרי, "לבן שינים" אלא, "לבן שינים". (כתובות ק"א, ב).

רבי ישמעאל אומר... והוי מקבל את כל האדם בשמחה. (אבות ג). עם כל אדם יהיו דבריך נעימים! (רש"י, שם). צריך שתקבל כל אדם קטן וגדול, בן חורין ועבד, כל איש ממין האדם — וחי תקבלו בשמחה! וזה יותר ממה שאמר שמאי לקבל בסבל פנים יפות. (רמב"ם, שם).

— כי יכול אדם להראות פנים יפות, ובלבו הוא היצר. אך בשמחה הכונה שתנהג נפשו בשמחה, ע"י שהיה שמהו בטבעה וכו', (פירוש רבנו יצחק מטולידו). ופשוט דקבלת אדם בשמחה, היא מדרגת יותר גדולה וניכרת מקבלה בסבל פנים יפות. כי "פנים יפות" בא למעט רק שלא יראה פנים כהות ועצובות. אבל קבלה בשמחה היא מדרגת עוד יותר גדולה, ששמח לקבל אותו, ומדה זו יצויה ביותר. (ברוך שאמר, אבות ג).

ומדברי חז"ל אלו נשמע שיתכן הדבר שיהי האדם גדול כל כך עד שישכינה ממתנת עליו", ועדיין טפק הדבר אם הוא אדם הגון, ולא הי' אברהם אבינו רץ לקראתם אף בראותו שכינה ממתנת עליהם, כל עוד לא הי' מתברר אצלו כי מלבד גדלותם הנם בני אדם מהוגנים, וגדר "בני-אדם מהוגנים" הילינו בני"א המכבדים אלו לאלו. וכך שנינו באבות, "בן זומא אומר איזהו מכובד המכבד את הבריות", לא אמר בן זומא איזהו מכובד "גאון" או "צדיק", אלא "המכבד את הבריות", וכן אמרו חז"ל (שמות רבה פ"ח א'), "למה נקרא הקב"ה "מלך הכבוד" שהוא חולק כבוד ליריאו, כיצד, מלך בוי"ד אין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו, והקב"ה הושיב לשלמה על כסאו".

ובעירובין (ל"ד) אמרו כי לכך זכו בית הלל שיקבעו הלכה כמותם, "מפני שהיו יונגין דבריהם ודברי ב"ש, ולא עוד אלא היו מקדימין דברי ב"ש לדבריהם", ומוכח מזה כי המכבד את הבריות לא רק שנקרא מכובד, אלא זוכה לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא, כי "כבוד הבריות" היא מעלה המשלימה את האדם בכל מקצועות השלימות. ומי שחסרה לו מעלת כבוד הבריות, לא זו בלבד שהשלימות נעדרת ממנו, אלא עונשו גדול עד מאד, כמבואר ביבמות (ס"ג) שכל כ"ד אלף תלמידי ר"ע מתו בפרק אחד, על "שלא נהגו כבוד זה בזה".

ובגדה (ט"ז ע"ב) אמרו, "ובוזה דרכיו ימות, מכאן שאסור לשמש מטתו ביום", ופירש"י שע"ז בא לידי בזיון, שמא יראה בה דבר מגונה ותתגנה עליו, ונמצינו למדין כי פעולה שעל ידה עלול להתגלות מום באדם קרויה דרך מבוזה, וההולך בדרך זו הרי הוא בן מות. (ואי"ז בתורת עונש, כי לא נאמרו במשלי דיני עונשין, אלא שחכמת שלמה אומרת שאין לו זכות קיום בעוה"ז), ובוזה דרכיו הוא היפך המכבד את הבריות.

עוד אחז"ל שמקדש ראשון חרב "מפני שהי' שם ע"ז ג"ע ושפיכות דמים, אבל מקדש שני שהיו עוסקים בתורה ובמצות ובגמילות חסדים מפני מה חרב? מפני שהי' בו שנאת חנם, ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות ע"ז ג"ע ושפי"ד". עוד אמרו שם, אחרונים היו גרועים מן הראשונים, "בירה תוכיח (בית המקדש יוכיח), שחזרה לראשונים ולא חזרה לאחרונים".

וענין שנאת חנם הוא העדר שלום ורעות ואהבה בין אדם לחברו, והוא גרוע מג' עבירות החמורות, ואמרו בגיטין (נ"ז א') "אי"ר אלעזר בא וראה כמה גדולה כוחה של בושה, שהרי סליע הקב"ה את בר קמצא והחריב את ביתו ושרף את היכלו", ומיכן שאפי' בושתו ובזיונו של יחיד כה חמורים הם, ועל ידי זה נחרב בית המקדש. "וירא חם אבי כנען את ערות אביו ויגד לשני אחיו בחוץ וגו', ויאמר ארור כנען, עבד עבדים יהיה לאחיו" (בראשית ט'). והנה על חם אחז"ל שסירסו או רבעו, אך בכנען לא נזכר בחז"ל אלא שראה והגיד לחם אביו, ולכן הוזכר על הדבר ונתקלל (רש"י שם), ומשמע מדברי חז"ל שלא עשה מאומה מלבד זאת, והיי' שלא חש לכבודו של נח וסיפר בגנותו, ונתקלל מדה כנגד מדה להיות עבד שאין לו כלום משל עצמו, וכל כבודו לאדונו הוא, וזה העונש על העדר כבוד זולתו.

ולעומת זאת נאמר אצל שם ויפת, "ויקח שם ויפת את השמלה וישימו על שכם שניהם, וילכו אחורנית ויכסו את ערות אביהם ופניהם אחורנית וערות אביהם לא ראוי".

ר"ת פ' פתוחה ר"ל מיהו

באמת הולך ומתקטן, וכדוגמת עשיר שאינו יודע בעשרו וממילא אינו משתמש בו, והרי הוא באמת כעני לכל דבר.

והייב אדם להתבונן ולהכיר החשיבות הגדולה שיש בו בעצמותו, ובכוח שמתהווה בו כפועל עם הכרתו בחשיבות זו, וכל כמה שמרבה בהכרה זו כן מתרביית וגדלה בו חשיבותו, וזהו גורם גדול ועיקרי לתיקון המעשים יותר מכל, שהרי מצד הכרת חשיבותו לעולם יחשוב בדעתו אם פעולה כזו ראוייה לו והגונה לו, וימנע מכל מעשה ומכל התנהגות שאינה לפי כבוד חשיבותו, שהרי "בנים אתם" וגו', ראויים אתם להיות נאים.

[משנת רבי אהרן, זו"א עמ' קנ"ז]

המפריע הכי גדול לעבודת ה'

שאלו החסידים את ר' אהרן הגדול מקרלין ז"ל מהו המפריע הכי גדול לעבודת השם, חשב האדמו"ר לכמה רגעים וענה להם, לדעתי הענין הכי חמור היא לשכוח אפי' לרגע שאנחנו בני מלך מלכו של עולם.

[מפי השמונה]

להאמין בעצמו

כשם שצריך אדם להאמין בהש"ת כך צריך אה"כ להאמין בעצמו. ר"ל שיש להש"י עסק עמו ושאיננו פועל בטל שבין לילה כו' וכחיתו שדה שלאחר מיתתם נאבדו ואינם, רק צריך להאמין כי נפשו ממקור החיים ית"ש, והש"י מתענג ומשתעשע בה כשעושה רצונו. II

[צדקת הצדיק, אות קנ"ד]

כל אחד מוישראל יש לו נקודה מיוחדת

בכל באמת כל אחד מוישראל הוא מדוגל בדבר אחד על כל ישראל בדבר זה הוא בחינת מלך על כל ישראל... וכל אחד יש לו דבר אחד שבזה הוא נבחר בכתר על כל ישראל.

[פרי צדיק, שקלים אות ד']